

Kunst en cultuur voor iedereen?

Het Nationale Theater, *The nation*, 2017.
Fotografie: Sanne Peper

Een inclusief cultuurbestel, van en voor iedereen, is dat haalbaar? Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst weten hoe dat bestel de samenleving representeert en welke rol cultuur speelt.

Inclusief' is 'in'. Zo publiceerden de OESO en de Wereldbank de afgelopen jaren diverse studies waarin ze inclusieve economische groei bepleitten (OESO 2017, Wereldbank 2013). En gedurende de afgelopen gemeenteraadverkiezingen ging het – althans in Amsterdam – over de inclusieve stad. Ook lees je regelmatig over inclusief ondernemerschap, de inclusieve school en inclusief lesmateriaal voor middelbare scholen. Met deze nieuwe *Boekman* kunnen we aan dit rijtje onderwerpen een inclusief cultuurbestel toevoegen.

Een belangrijke reden voor deze aandacht lijkt de groeiende economische ongelijkheid en het effect daarvan op de samenleving. Economische ongelijkheid ligt immers ten grondslag aan veel andere vormen van ongelijkheid, bijvoorbeeld in levensverwachting, onderwijskansen en persoonlijk welbevinden (Wilkinson et al. 2009). Daarnaast roepen de veranderende bevolkingssamenstelling en identiteitskwesies de vraag op wat gemeenschappen bindt. Tegen deze achtergrond verkondigt een toenemend aantal auteurs en instanties het moreel imperatief van een samenleving waarin iedereen op gelijke voet meedoet en profiteert – een inclusieve samenleving dus. Maar voor wie het overbruggen van ongelijkheid en verschil niet direct wenselijk acht; een inclusieve samenleving heeft ook economische voordelen. Zo schijnt een inclusieve economie harder te groeien (Went 2014) en zijn inclusieve organisaties productiever dan organisaties met een minder divers personeelsbestand.

Heeft een inclusief cultuurbestel ook dergelijke voordelen? Wel volgens de Unesco, die claimt dat cultureel inclusieve steden meer internationale investeringen aantrekken en harmonieuzer zijn dan steden waar de toegang tot cultuur structureel ongelijk is verdeeld.¹ Maar het bewijs is desondanks schaars, want het effect van inclusiviteit is notoir lastig te meten. Er is echter ook een alternatieve benadering, gebaseerd op de processen waaraan mensen moeten kunnen deelnemen wil 'cultuur' een inclusief karakter hebben. Hoeveel ruimte is er binnen het cultuurbeleid voor die processen? Maar allereerst, welke rol heeft inclusiviteit in het cultuurbeleid en wat zijn de problemen die daaromtrent spelen?

Inclusiviteit en cultuurbeleid

Inclusiviteit en cultuurbeleid zijn bekenden van elkaar. Een kleine tien jaar geleden schreef minister Plasterk al: 'het cultuurbeleid is "inclusief", dus bedoeld voor alle Nederlanders, hetzij als makers, hetzij als publiek' (Plasterk 2009). En ook Emanuel Boekman refereerde eraan, toen hij betoogde dat het bevorderen van toegankelijkheid het sluitstuk vormde van de overheidsbemoeiing met oude en nieuwe kunst (1939, 187). Het wekt daarom nauwelijks verbazing dat de recente visiebrief van minister Van Engelshoven van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) een soortgelijk uitgangspunt hanteert: 'Cultuur is van en voor iedereen. Ongeacht de plek waar je woont, uit welk gezin je komt of welke culturele achtergrond je hebt, ongeacht leeftijd, geslacht, beperking of opleiding' (Engelshoven 2018). Overigens spreekt Van Engelshoven zich met dit citaat niet uit over het cultuurbeleid, maar over cultuur in algemene zin, wat veel verstrekkender implicaties heeft.

Inclusief cultuurbeleid is dus geen recente vinding en verwijst naar een centraal beleidsuitgangspunt, dat vanaf de Tweede Wereldoorlog een bredere invulling heeft gekregen door het streven de cultuurdeelname van een groeiende en meer diverse bevolking te vergroten. Bij Boekman draaide het vooral om de integratie van de arbeiders in de veronderstelde 'hoge' cultuur van de elite. Plasterk noemde daarentegen een aanzienlijk bredere waaier van verschillen, zoals etniciteit, sekse, leeftijd, opleiding, religie, inkomen en seksuele oriëntatie.

Wat verklaart deze herhaalde aandacht? Zijn kunst en cultuur dan niet voor iedereen in dezelfde mate toegankelijk? Toegankelijkheid is daarbij een lastig begrip, dat op vele manieren valt te operationaliseren en daarom ook verwijst naar vele manieren waarop van uitsluiting sprake kan zijn. Uitsluiting kan praktische oorzaken hebben, in de vorm van te grote afstand, te hoge kosten, te weinig tijd of ontbrekende voorzieningen voor minder validen, die daardoor letterlijk geen toegang hebben. Maar een gebrekkige toegankelijkheid kan ook te maken hebben met een aanbod dat alleen voor ingewijden interessant is, een eenzijdig of vertekend beeld biedt van historische gebeurtenissen, of een cultuurbestel waarbinnen geen ruimte is voor →

de stem van nieuwkomers (breed opgevat) en de cultuuruitingen die zij interessant vinden.

Bovendien is de opgave rond toegankelijkheid de afgelopen jaren van karakter veranderd. Volgens *Sources of the self* van Charles Taylor (2012) zijn mensen anders over hun identiteit gaan nadenken. Taylor spreekt van een 'geïndividualiseerde identiteit', waarmee hij bedoelt dat mensen zich naar binnen keren, om te ontdekken wie zij zelf zijn in plaats van zich te richten naar collectieve en hiërarchische waarden. Draaide het voorheen om de gelijke behandeling (lees: gelijke toegang) van individuen en groepen, vanwege de door Taylor beschreven wending gaat het intussen steeds vaker ook om de erkenning van het anders zijn van mensen. Dit gegeven maakt een inclusief cultuurbestel tot een lastige opgave. Individuen en groepen zijn minder volgzzaam en wensen erkenning van de eigen kijk op kunst en cultuur, wat van culturele instellingen het nodige aanpassingsvermogen vraagt.

De samenleving representeren – maar hoe precies?

Een cruciale vraag voor een inclusief cultuurbestel is hoe, door wie en waar het de samenleving representeert. Binnen de culturele keten zijn van belang het personeel, de programmering, het publiek en de partners, alhoewel die laatste vaak buiten beschouwing blijven. Moet het personeel inderdaad een afspiegeling van de samenleving vormen? Zo ja, naar welke aspecten moeten we dan kijken? Hun afkomst, geslacht, seksuele geaardheid, opvattingen? En in hoeverre kan personeel deze aspecten in de keten ook daadwerkelijk present maken? Hierover woedt al sinds de jaren negentig in de wetenschap en maatschappij een fel debat, dat vooralsnog onbeslist is.

Een andere dimensie die aandacht verdient is de culturele programmering. Wat laten instellingen zien of horen? Hoe presenteren ze hun collecties en met wie in gedachten? Reflecteert het aanbod wel de voorkeuren van het publiek? Ook hier speelt de vraag voor wie of wat het aanbod eigenlijk representatief moet zijn en welke middelen daarvoor zijn geëigend.

Tot slot is er het publiek zelf, dat in praktische zin bereikt moet worden. En daar houdt het niet op, want het is ook nodig dat het publiek zich aangesproken en aangetrokken voelt. In ieder

geval genoeg om het over de drempel te trekken. Bij de beoordeling van instellingen wordt echter vooral naar aantallen bezoekers gekeken. Daarbij wordt soms de mate waarin dit een dwarsdoorsnede van de samenleving vormt meegenomen. En die is gering. Bij veel traditionele kunstuitingen laat het jongere publiek verstek gaan, lager opgeleiden nemen sowieso vaak minder deel aan gesubsidieerde cultuur en groepen met een migratieachtergrond zijn – ondanks hun sterk gestegen opleidingsniveau en groeiende culturele interesse – in veel domeinen ondervertegenwoordigd (Broek 2013).

Een alternatieve benadering

Het vraagstuk van een inclusief cultuurbestel kan ook van een andere kant worden bekeken. Cijfers over de vertegenwoordiging van bepaalde groepen, hun voorkeuren of opvattingen zeggen uiteindelijk (te) weinig over het belang en de betekenis van cultuur. Ze registreren vooral het zichtbare en dus meetbare van de cultuurdeelname. Terwijl juist het onzichtbare en onmeetbare daarvan zoveel belangrijker is.

Om dat meer te begrijpen is het goed om cultuur in navolging van Gielen et al. (2014) op te breken in drie te onderscheiden processen: socialiseren, kwalificeren en subjectiveren. Deze begrippen verwijzen naar verschillende aspecten die een rol spelen bij de daadwerkelijke cultuurdeelname van mensen.

We groeien als mensen op binnen een bepaalde culturele traditie, met bepaalde beelden en conventies, een specifieke kijk op het verleden en de plek die we innemen in de wereld (socialiseren). Dit alles krijgen we simpelweg overgedragen, van onder meer ouders, onderwijs, de media en ook van culturele instellingen. Bij deze overdracht spelen onvermijdelijk ook waardeoordelen een rol. We krijgen mee wat belangrijk is, wat goed is of mooi of moreel lovenswaardig (kwalificeren). Voor mensen met een andere culturele achtergrond of ervaren identiteit, kunnen sommige conventies, beelden of tradities lastig te begrijpen zijn of zelfs als kwetsend worden ervaren, zeker wanneer ze een positieve connotatie hebben. Denk bijvoorbeeld aan de verschillende perspectieven op het Nederlandse kolonialisme of afbeeldingen van de profeet Mohammed. Op zo'n moment is het belangrijk dat er ruimte is voor (beargumenteerde) ver-

andering. Want mensen kunnen culturele waarden behalve doorgeven en versterken ook bijsturen en transformeren door er kritisch naar te kijken en ze innerlijk te toetsen (subjectiveren).

Een belangrijke, zo niet onmisbare rol van het cultuurbestel is om deze drie processen draaiende te houden. De mate waarin het cultuurbestel de samenleving representeert, is afhankelijk van de mate waarin de kwaliteit van deze processen is geborgd.

De hamvraag

Er is sprake van een inclusieve cultuur als iedereen in staat is en de mogelijkheid heeft om op een waardige manier aan elk van deze processen deel te nemen. Hoeveel ruimte hier in de praktijk voor is, is moeilijk exact vast te stellen, vandaar dat we vaak op cijfers terugvallen. Maar inhoudelijk valt er wel degelijk iets over te zeggen, zeker als we kijken naar de visie op culturele diversiteit in het nationale cultuurbeleid. Al vanaf het begin van de 21ste eeuw ligt het accent in dat beleid op aanpassing aan de nationale cultuur en gelden culturele verschillen als een belemmering voor de integratie in de Nederlandse samenleving (Penninx 2015).

Cultuurwetenschapper Peter Duelund (2016) constateert dat dit gedachtengoed in veel Europese landen doorwerkt in het cultuurbeleid, bijvoorbeeld doordat er meer geld gaat naar erfgoedinstellingen. Instuties met een open karakter en een kosmopolitische kijk op identiteitsvorming hebben het daarentegen moeilijk. Hetzelfde geldt voor instellingen die zich bezighouden met 'vreemde' culturele elementen en 'pijnlijke' perioden en gebeurtenissen uit het verleden, zoals de slavernij en het koloniale verleden. Vooral populistisch georiënteerde partijen hebben moeite om dit soort gebeurtenissen op te nemen in het nationale paradigma (Duyvendak 2017).

Volgens het huidige regeerakkoord moet het cultuurbeleid de kennis over 'gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden' vergroten, want dit zijn 'de ankers van de Nederlandse identiteit in tijden van globalisering en onzekerheid' (VVD et al. 2017, 19). Het gaat dan niet langer over de omgang met culturele diversiteit. De inzet is intussen breder. De diagnose lijkt dat de gehele samenleving op drift is geraakt en meer zekerheid kan gebruiken. Iets waarin cultuurbeleid zichtbaar kan voorzien.

Maar cultuur en cultuurdeelname krijgen daarmee wel een erg eenzijdige invulling. Cultuur wordt levend gehouden door mensen en dat gebeurt in een moderne samenleving als de onze niet alleen door overdracht van het oude en bekende, maar ook door aanpassing, actualisering en vernieuwing. Culturele ankers alléén zijn dus niet genoeg. En het valt ook te betwisten of die ankers wel zo eenduidig en solide zijn als de regeringsverklaring ons doet geloven. De hamvraag is echter of het wenselijk is om te verlangen dat mensen deelnemen aan cultuur als ze daar vervolgens geen eigen perspectief op mogen ontwikkelen. Daarmee wordt immers een cruciaal aspect van hoe cultuur werkt buiten de orde geplaatst en dat is uiteindelijk voor niemand een wenselijke situatie. ●

Literatuur

- Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Menno Hertzberger & Co.
- Broek, A. van den, J. de Haan en F. Huysmans (2013) *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars: trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. Den Haag: SCP.
- Duelund, P. (2016) 'The impact of the new nationalism and identity politics on cultural policy-making in Europe and beyond'. In: *Challenging identities: European horizons*, 212-221.
- Duyvendak, J.W. (2017) *Thuis: het drama van een sentimentele samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engelshoven, I.K. van (2018) *Cultuur in een open samenleving*. Tweede Kamer 32.820, nr. 221. (zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-221.html)
- Gielen, P. (et al.) (2014) *De waarde van cultuur*. Brussel: Socius.
- OESO (2017) *Bridging the gap: inclusive growth update report*. Parijs: OESO.
- Penninx, R. (2015) "'Integratie met behoud van eigen cultuur'? Terugkijken naar beleidskeuzes, beleidskeuzes en misvattingen daarover'. In: *Groniek*, nr. 208/209, 203-217.
- Plasterk, R.H.A. (2009) [*Brief culturele diversiteit*]. Tweede Kamer 31.482, nr. 34. (zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31482-34.html)
- Taylor, C. (2012) *Sources of the self: the making of the modern identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VVD (et al.) (2017) *Vertrouwen in de toekomst: regeerakkoord 2017 – 2021 VVD, CDA, D66 en ChristenUnie*. Den Haag: (s.n.). (www.kabinetsformatie2017.nl/binaries/kabinetsformatie/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-vertrouwen-in-de-toekomst/Regeerakkoord+2017-2021.pdf)
- Went, R. (2014) 'Inkomensongelijkheid en groei'. In: *Hoe ongelijk is Nederland: een verkenning van de ontwikkelingen en gevolgen van economische ongelijkheid*, 133-150.
- Wereldbank (2013) *Inclusion matters: the foundation for shared prosperity*. Washington, D.C.: Wereldbank.
- Wilkinson, R. en K. Pickett (2009) *The spirit level: why equality is better for everyone*. Londen: Penguin Books.

Noot

- 1 www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/urban-development/migrants-inclusion-in-cities/good-practices/cultural-inclusion/